

Мотив пошуків хліба і взагалі чогось їстівного виявляє характерну екзистенцію голодового буття, типологічні обставини: персонажі йдуть просити хліб до сусідів, в інші села; їдуть до міст, де здають різні речі, і навіть речі сакральні, як-от ікони, до торгсину; по дорозі до міста осмислюють своє становище, себе, своє життя. Мотив дороги наповнюється ретроспективними спогадами, спогадами-сповідями, розповідями про насущне, узагальненнями про причини й наслідки голодових обставин. Екзистенційна проблема хліба містко виписана на романному полотні У. Самчука і на тісному полі жанру оповідання Ю. Мушкетика. Торгсин в оповіданні Ю. Мушкетика, через який знаходить розв'язку головний художній конфлікт, посідає значну роль. За допомогою торгсину з'ясовано вартість ікон, ними порятовано життя родини; через онтологічне автором наголошено на духовному: порятунок приходить від святинь.

Прикметно, що мотивом уявної їжі постає дитяча гра в частування. Вона виявляє стан переживання дітьми голоду, посилює художню картину трагічного буття. Так, в Ю. Мушкетика "на холодній лежанці діти гралися в частування. Подерли на клаптики шматок газети й тепер "ходили" одне до одного в гості: більші клаптики – пиріжки, менші – оладки..." [3, с. 105-106].

Отже, екзистенційна проблематика в обох письменників подається усім текстом, продуктивно працює на сюжетобудову, проте найхарактерніше розкривається за допомогою центральних персонажів, їхніх зіткнень. В У. Самчука – це Марія, Корній, Гнат, Максим, Надія. Зрозуміло, насамперед – Марія. У Ю. Мушкетика – через образ господині Хотини, образ підібраного помираючого хлопчика Якіма. Другим планом лаконічно подані найближчі родичі: батьки Хотини і її чоловік Гордій.

Обидва письменники залучають метафори, які увиразнюють екзистенцію і окремого персонажа, і буття всієї України. В У. Самчука: "Україна корчиться з голоду колгоспів, обливається потом, рис свій чорнозем і видає з землі "хліб" [5, с. 143]. У Ю. Мушкетика, наприклад, плач дитини під хвірткою входив у Хотину "як довга гостра голка" [3, с. 98]. Стан співпереживання Хотини означено й іншим образом-символом: вона не могла вже спати, "нанизана на тонке вістря плачу, спливала кров'ю" [3, с. 98]. Автор вдається до повторів з метою посилення відчуття трагічного. Наприклад, коли Хотина побачила голодне дитя, що просило померлого брата встати, то "довга гостра голка знову пройшла під серцем. Тепер уже зовсім близько від серця" [3, с. 99].

Проблема "місто – село" розкривається через пошуки порятунку життя, бо їстівне шукають скрізь. Але автори показують, що місто не рятує, хоч там "заводи, крамниці, й будинки, в яких засідала влада. Бруковані вулиці..." [3, с. 98]. І це знають персонажі. Так думає і Мушкетикова Хотина, що побачила коло двору дітей: "Діти незнайомі. Либонь з міста. Вони сповзають туди з усіх довколишніх сіл. Там – базар, на якому смачно пахне..." [3, с. 99]. Крім того, що місто не рятує, воно виявляє агресію до звичайної людини, а особливо до тієї, що чинить якийсь спротив. В У. Самчука до міста у в'язницю забрали сина Лавріна. Марія несе йому передачу. "Йшла далі і далі, і коли б треба було йти безконечно, на край світа, і тоді йшла б. Там же, люди, сина її під землю дали. Єдиного..." [5, с. 147].

Літературознавець С. Пінчук, незважаючи на трагічну проблематику роману У. Самчука "Марія", справедливо називає його таким, у якому "цілком окреслена естетична система. Це утвердження торжества життя в його найрізноманітніших проявах, навіть тоді, коли воно конвульсивно вибивається з небуття чи коли воно повисає над прірвою" [4, с. 185]. Розуміємо, що розкриття трагізму життєвих реалій відбувається не лише з метою збереження пам'яті, а й для застереження, заперечення будь-якого насильства над людиною, для утвердження добра. Аналіз роману У. Самчука "Марія" та оповідання Ю. Мушкетика "Христос і Марія у срібнім окладі" під кутом зору залучення екзистенційної проблематики як конструенту сюжетотворення виявив її багатоаспектне введення і підтвердив перспективність дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Литературная энциклопедия терминов и понятий / гл. ред. и сост. А. Н. Николюкин. – М. : НПК "Интелвак", 2001. – 1600 стлб.
2. Мушкетик Ю. Христос і Марія у срібнім окладі : оповідання / Ю. Мушкетик // Суд : оповідання. – К. : Генеза, 2004. – С. 98-111.
3. Пінчук С. Улас Самчук та його роман про голодомор 33-го : післямова / С. Пінчук // Самчук У. Марія : роман. – К. : Український письменник, 1991. – С. 172-188.
4. Самчук У. Марія : роман / Улас Самчук. – К. : Український письменник, 1991. – 189 с.
5. Ткаченко А. Мистецтво слова: вступ до літературознавства / А. Ткаченко. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2003. – 448 с.

РОМАНТИЧНИЙ ГЕРОЙ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ А. КАЩЕНКА

Корицька Г. Р., к. філол. н., доцент

КЗ "Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти" ЗОР

У статті досліджуються романтичні ознаки в змалюванні історичних осіб у прозі А. Кашенка, у якій визначається авторське осмислення духовних основ особистості, її внутрішнього світу.

Ключові слова: романтична особистість, етнокультурний герой, інтерпретація.

Корицкая Г. Р. РОМАНТИЧЕСКИЙ ГЕРОЙ В ИНТЕРПРЕТАЦИИ А. КАЩЕНКО / КУ "Запорожский институт последипломного педагогического образования" ЗОС, Украина.

В статье исследуются романтические признаки в изображении исторических лиц в прозе А. Кашенко, определяется авторское осмысление духовных основ личности, ее внутреннего мира.

Ключевые слова: романтическая личность, этнокультурный герой, интерпретация.

Korytska G. R. ROMANTIC HERO IN A. KASCHENKO'S INTERPRETING / BB "Zaporizhzhya Regional Institute of Postgraduate Education" Greasing, Ukraine.

The article deals with the study of romantic signs in the depiction of historical figures in A. Kaschenko's prose where author's understanding of the spiritual foundations of personality, his inner world has been defined.

Key words: romantic personality, ethno-cultural hero, interpretation.

Час написання історичних творів А. Кашенком – це період відродження України. Його творчість визначається насамперед національною дійсністю епохи, в якій він живе і творить. Тому саме актуальна потреба в національному самоусвідомленні, утвердженні національної ідентичності, потреба в появі національного героя-лідера, здатного реалізувати державотворчу українську ідею, зумовили появу творів історичної тематики. І мав рацію В. Юноша (П. Єфремов), коли зауважував у статті "Белетрист-романтик", що "поглядом непоправного романтика дивиться А. Кашенко на сучасне йому життя і од невигод його тікає в минуле, в історію, де цей головний настрій його душі має змогу проявити себе як найвиразніше" [4, с. 943]. Відкриття власного минулого як часу кращого буття викликало ентузіазм і захоплення. Колишнє було овіяне романтикою слави. Саме "романтичний запал", "романтичне засліплення" відчутні у творах письменника.

Історія А. Кашенком осягається як процес, органічне розгортання якого відштовхується від реального сьогодення в глиб давнини. Він використовує "минуле для сучасності", "історію для життя". А. Кашенко насичує сюжетну канву своїх творів характерними для романтичного письма героїчними подіями, історичними особами, які зображені в романтичному ореолі, прийомами, атрибутами. Письменник ставить перед собою певні завдання: показати народні характери, пошук ними свого місця в житті, поєднання власної долі з долею народу, усієї України. Виведені у творах образи яскраві, своєрідні; зосереджуючись на розкритті їхньої психології, автор ставить у найскрутніші ситуації, тим самим з'ясовуючи їхню справжню суть. Людина для письменника – носій певної суми індивідуально-психологічних, індивідуально-національних рис. Автор намагається осмислити духовні основи особистості, її внутрішній світ у ситуаціях, які потребують максимального зосередження розумових здібностей та емоційних реакцій, їхньої еволюції.

Серед численних осіб історичної прози А. Кашенка є образи Богдана Хмельницького, Івана Богуна, Данила Нечая, Івана Сірка, Івана Чорноти, Петра Рогози, Микити Галагана. Задля з'ясування феномена людини особистість розглядається письменником у багатьох аспектах. Романтична особистість – це етнокультурний герой, хоча індивідуалізований. Хмельницький, Сірко, Чорнота, Богун, Кривоніс, Рогоза, Галаган, Зачепа, Шевчик – це не тільки своєрідний повтор галереї поетизованих народнолісенних образів, але й низка яскравих особистостей, проникнення автора в духовний світ яких і становить предмет нашої зацікавленості.

На романтичні мотиви у творах історичної тематики А. Кашенка у своїх розвідках вказували В. Беляєв, Ф. Білецький, А. Гуляк, Ф. Кейда, С. Пінчук. Дослідники не ставили собі за мету провести місткий аналіз романтичної традиції у змалюванні белетристом історичних образів. Тому доречним, на нашу думку, є висвітлення особливостей авторського бачення в трактуванні дій, учинків "історичної людини".

Для дослідження візьмемо історичні твори "Борці за правду", "Запорожська слава", "Зруйноване гніздо", "Під Корсунем", "У запалі боротьби", у яких простежується гостра сюжетність, змалювання романтичних образів, уміння автора побачити сильні характери в таборі противника, й у яких наявний, загалом, увесь реєстр романтичних мотивів і ознак. У центрі уваги письменника "історична людина", характер якої формувався у своєрідну, сповнену суспільних катаклізмів епоху козацтва. Художній образ твору історичного, як відомо, – це органічне поєднання історичної правди й художнього домислу, типового й конкретного.

У творах “Борці за правду”, “Під Корсунем”, “У запалі боротьби” письменник відображає картини діяльності відомого історичного діяча Богдана Хмельницького. Образ гетьмана створено в дусі романтизму. У повісті “Під Корсунем” письменник епізодично виводить образ Хмельницького. “Завзятим козарлюгою”, “розумною головою” називають його Данило Цимбалюк, Микита Галаган, а при нагоді пропонують свої послуги, щоб допомогти Хмелеві розгромити ворога під Корсунем. Автор не подає опису особистого життя гетьмана, а тільки скупо зауважує про його тяжкі пригоди (смерть сина й втечу дружини з паном Чаплинським).

Значно ширший спектр подій, пов’язаних з участю в них Богдана Хмельницького, охоплено в повісті “У запалі боротьби”. Образ гетьмана, проіннятий героїчним пафосом, виростає до значимої історичної постаті. Письменник намагається осмислити й художньо відтворити його багатогранну діяльність. Народ підтримує свого “Мойсея”. Проте А. Кашенко в кількох епізодах наголошує на несприйнятті побратимами його дій, рішень і навіть жорстокості. Протест проти діянь гетьмана найчастіше звучить із уст його опонента – Івана Чорноти. Він не визнає орієнтацію Б. Хмельницького на згоду та спілку з поляками, звинувачує батька в жорстокості у ставленні до козаків (винищення їх у “гуляйгородині”). Автор трактує образ гетьмана неоднозначно. З одного боку, – це мудрий і розсудливий політик, з іншого, – це людина, сповнена амбіцій і невиважених учинків.

Тема гостроти взаємин між гетьманом і його однодумцями порушується в повісті “Борці за правду”. Сподвижники Б. Хмельницького І. Богун і Д. Нечай звинувачують його в зраді власного народу, вимагаючи відмовитися від спілки з бусурманами, а спиратися виключно на сили козацтва. Зауважимо, що в цих умовах Богдан Хмельницький діяв як видатний політик і дипломат, оскільки вимушені угоди з кримським ханом були спрямовані на забезпечення України від нападу з тилу, протидію панів переманити татар на свій бік. Гетьман і сам переконався у фальші хана, коли той зрадив його та ще й узяв у полон. Докоряють полковники й за те, що послав двадцять тисяч козаків із Золотаренком у Литву, щоб добувати “литовські городи для Московського царства” [2, с. 361]. Неодноразово автор підкреслює, що Б. Хмельницький “все ж таки не доймав Богунові віри, опасувався його і заздривав його славі” [2, с. 360].

Письменника цікавить не лише Б. Хмельницький-політик, а й Б. Хмельницький-людина, його сумніви, роздуми, вагання, емоції. Він переживає за зраду дружини, смерть сина. Творячи образ гетьмана, А. Кашенко намагається досягти життєподібності художнього образу, тому не позбавляє його можливих негативних рис, характеризує “голосами” збоку, а інколи й сам висловлює авторське ставлення до певного його вчинку.

Ідучи за романтичним стилем, письменник дуже скупий у портретуванні Богдана Хмельницького. Тільки у творі “Борці за правду” вдається до його опису: “Попереду на буланому огирі красувалася велична й могутня постать Богдана Хмельницького. Його червоний жупан з довгими вильотами брав у себе очі, мов пишній мак, що зацвів серед зеленого степу. Високе чоло Богдана поділялося надвоє глибокою зморшкою, над очима його збігалися до купи рясні брови, а довгі вуса, обгорнувши уста півколом, мов застигли у своїй пишній красі. На всій постаті козацького ватажка відбивалася глибока дума й рішучість” [2, с. 278].

Отже, Богдан Хмельницький у творах А. Кашенка – це яскраве втілення української національної вдачі, що виявляється в його незламності у прийнятті рішень, схильності до індивідуалізму. Автор наділяє героя такими рисами, як далекоглядність, мужність, дипломатичний хист, із яким він розв’язує різні складні суперечності, передусім між козаками й козацькою старшиною. Без сумніву, письменник визнає значний внесок гетьмана у справу боротьби за волю своєї нації.

А. Кашенко перебував у постійних творчих пошуках на шляху художнього відтворення минулого українського народу, засобів змалювання важливих історичних подій, осіб, колективного героя. Пафосом героїки сповнений твір “Запорозьська слава”, у якому письменник відтворює часи чвар між “рідними дітьми”. Розтерзана татарвою, міжусобицями Україна чекала на свого проводиря. І він з’явився в особі Івана Сірка. Славу здобув козак ще за часів Б. Хмельницького. Після смерті гетьмана, дізнавшись, що Чернецький зруйнував Суботів, “грізною карою пройшов по Україні, руйнуючи польські замки, випалюючи панські будинки і геть проганяючи польське військо” [1, с. 5].

Найлютішим ворогом для нього були бусурмани. Невелика запорозька громада на чолі з І. Сірком не раз востромляла “гострого цвяшка у велике мусульманське тіло, дратуючи султана” [1, с. 18]. Сміливим, чесним, мудрим постає І. Сірко у творі А. Кашенка. Він добре знає, що на “війні не той перемагає, у кого більше війська, а той, у кого військо жвавіше і храбріше...” [1, с. 10]. І на доказ цього не раз повертається з перемогою. Романтичним ореолом оповита його постать. Образ кошового І. Сірка – уособлення військової вмілості, далекоглядності, справедливості. Козаки довіряють кошовому, знають, де І. Сірко, там і слава, й вдача. “Шайтаном”, “характерником” називають його вороги. Проте сила кошового у вправності, вмінні бути “воєначальником”.

Риси І. Сірка виражаються в дії, через переживання, одним із засобів розкриття характеру є мова героя. Аналіз головного образу твору дає право наголосити на поглибленні його індивідуалізації в порівнянні з працею Д. Яворницького "Іван Дмитрович Сірко, славний кошовий отаман війська запорозьких низових козаків". А. Кашенко, спираючись на народнопоетичну традицію, відтворює образ кошового отамана. Письменник не використовує розгорнутої портретної характеристики кошового, а вдається до портретовраження: "За своє довге життя Сірко не знав невдачі. Його орлині очі, здається, бачили те, що робилося по чужих землях, а вуха чули те, про що радились його далекі вороги. Він почував їх думки і попереджав їх заміри раніш, ніж вороги споряджались на славне Запорожжя" [1, с. 5]. Наділений гіперболічними рисами, герой набуває фантастичних властивостей.

Варто зазначити, що автор змальовує образ І. Сірка багатогранно. З ним пов'язується трагічний історичний факт: знищення християн, які обусурманились, у Чорній долині. А. Кашенко, художньо осмисливши цю подію, за допомогою внутрішнього монологу, передає душевне сум'яття І. Сірка. Відчуттям спокути сповнені його думки: "Простіть мені, брати мої! Але ліпше вам спати тут до страшного суду Господнього, а ніж розплоджуватись у Криму на безголов'я рідній вашій землі, а собі, без святого хреста, на вічну погибель!" [1, с. 63]. Письменнику вдалося відтворити героїчну сторінку історії, пов'язану з особою славного Івана Сірка. Він воістину народний герой, сповнений бажання врятувати рідну землю, очистити її від зрадників.

Яскравим виявленням ідеалу, утвердженням найвищих духовних цінностей людини, гідним представником свого народу виступає в зображенні письменника Іван Богун ("Борці за правду"). Він – одна з найромантичніших постатей у нашій літературі. Як зауважував С. Пінчук, "першою особою біля гетьмана Б. Хмельницького показаний І. Богун у трилогії М. Старицького "Перед бурею", "Буря", "Біля пристані". В українській радянській літературі, зокрема у прозі та драматургії, героїзація Івана Богуну стала вже традиційною. І все ж пріоритет у художній розробці його біографії належить А. Кашенкові" [3, с. 10]. Письменник змальовує полковника І. Богуну талановитим полководцем, майстром військової справи, людиною, життя якої переповнене трагічно-напруженими, карколомними подіями. Характерне для романтизму поєднання суспільного й особистого обов'язку відзначає героя. Зречення кохання в ім'я боротьби виривається з уст полковника, коли постає він перед дилемою: "Перша мета мого життя – це боротьба за волю України" [2, с. 293].

Подальші події розгортають цю тему: Іван, переборюючи почуття, вибирає для себе єдино правильний шлях – шлях боротьби. Тернистою виявилася ця дорога. Хитрістю здобуває І. Богун фортецю Кодак; "пекельним бенкетом смерті" стала для війська Потоцького битва під Жовтими Водами; "як Божа кара" вдарив І. Богун під Зборовом; славний козацький ватажок не дав накрити себе мокрим рядном під час нападу ворога на Вінницю. Письменник акцентує, що віра в козацьке завзяття й у міць козацького духу допомагає полковнику, наказному гетьманові, вистояти під час облоги під Берестечком, де селянсько-козацьке військо героїчно відбивало атаки ворогів, а ті "з цих днів почали клясти Богуну як найлютішого ворога, а козаки почали дивитися на нього з острахом, вважаючи за характерника через те, що його не брала ні куля ворога, ні шабля" [2, с. 328]. За версією автора, яка містить романтичну алюзію, в усьому йому допомагало волосся Марини, яке замовила Астара, і він носив його в капшучку біля серця. Зображуючи життєвий шлях героя, А. Кашенко звертається й до епізодів Батозького бойовища, битви під Монастирищем, оборони Умані, визволення України від татар. Відтворюючи батальні сцени, пов'язані з участю в них Івана Богуну, письменник наділяє героя рисами сміливості, вправності, мудрості, непереможності. При цьому портретна характеристика героя відсутня. Щоб створити повноцінний образ, доводиться весь час "визбирувати" елементи. Такий прийом характерний для стилю А. Кашенка.

У повісті "Борці за правду" в епіцентрі сюжету тема протистояння між І. Богуну і Б. Хмельницьким. Не раз, рятуючи гетьмана, Іван ризикував своїм життям, не раз був добрим порадником. Однак, часто, оцінюючи критично ситуацію, висловлював своє бачення вирішення проблеми, тим самим не визнаючи дій Б. Хмельницького. Людина рішуча, наполеглива, не здатна до політиканства, І. Богун міг би стати гідним наступником гетьмана. Письменник не залишає поза своєю увагою переживання героя. У його характеристиці суспільне поєднується з особистим. Романтичним настроєм сповнено зображення взаємин Івана й Марини: зокрема, в епізодах врятування коханої від смерті, лікування силою своєї любові.

З особою Івана Богуну автор асоціює мотив непримиренного ставлення до всього ворожого, що несе в собі руйнацію. Витворюючи образ, письменник концентрує в ньому найтипівіші риси українського козацтва: сміливість, вірність, самопожертву, чесність. Автор наголошує на значенні ролі полковника в прийнятті доленосних рішень, та й загалом, його внеску у визвольну війну. Він наділяє його символічним змістом. Іван Богун – символ невмирущості, незламності, стійкості в боротьбі за соціальну й національну незалежність. Варто сказати, що в українській літературі загалом образ Івана Богуну набуває символічного значення й виростає в символ лицаря-патріота.

Образ Данила Нечая, який епізодично вводить А. Кашенко у твір, протиставляється образу Івана Богуну, автор зображує його інколи навіть легковажним. Однак, у трактуванні прозаїка побратимів об'єднує

служіння народу, Україні, що було святим обов'язком для них: "Україна – от і все! Повинні робити, що маємо за краще для свого народу, а не те, що бажано панам та королеві!" [2, с. 306]. Неодноразово вони показані у спільних діях: захищають селян, протистоять рішенням Б. Хмельницького. Для стилю А. Кашенка є прикметним штрихове залучення до основної розповіді епізоду життя певного героя. Функція такого "периферійного" персонажа в цьому випадку зводиться до втілення авторської ідеї, яка реалізується шляхом актуалізації образу Івана Богуну у творі.

Вірними побратимами, однодумцями Івана Богуну в повісті "Борці за правду" постають Бурляй, Влучко, Довбня, Морозенко. А. Кашенко описово вводить образи козаків у твір, наділяючи їх рисами завзяття, рішучості, незламності. А. Кашенко возвеличує козаків, показуючи їх у битвах й у смерті.

Образ палкого прихильника соціальних інтересів народних мас та національних домагань усього українського народу, людини високої лицарської честі полковника Івана Чорноти відтворює А. Кашенко в повісті "У запалі боротьби". На нашу думку, нестача даних про героя налаштовує автора на створення його художньої біографії. Образ Івана – романтичний. У зображенні письменника, постать Івана внутрішньо суперечлива, його життя сповнене випробувань і пригод, але з "українським нутром" за будь-яких обставин. Прозаїк в екскурсі повертається до дитячих і юнацьких років героя. За А. Кашенком, І. Чорнота – син простої сільської дівчини й великого пана з Волині. Виховання отримав у єзуїтів. До замку повернувся "з гарною освітою, шляхтичем на вигляд, але українцем у серці" [2, с. 136]. Після смерті пана й матері, яку засікли на смерть, Іван зник із замку, ніхто не відав куди, "а тільки під час повстання Павлюка у 1637 р. він уже руйнував польські замки й костьоли понад Дніпром" [2, с. 136]. Очолюючи передові загони повстанців, Іван здобуває повагу запорозького товариства за розум, хист, жвавість, веселість, молодецьку владу. Шанує його й Б. Хмельницький, який після бойовища на Жовтих Водах доручив йому полковницький пернач. Проте не раз, обстоюючи інтереси України, козацтва, І. Чорнота докоряє гетьману за компроміси, зволікання, зловживання дипломатичними хитрощами у взаєминах із королівською владою. У зіткненнях проявляється характер Івана: він і впертий, і поступливий, і самовпевнений, і в той же час розум керує його еством. Тема єдності суспільного й особистого обов'язку, пристрастей провідна в повісті. І. Чорнота рятує пана Януша і його дочку від Вовгури, закохується в Галину. Відповідно до романтичної традиції, герої А. Кашенка проходять через випробування любов'ю. Конфлікт між Іваном Чорнотою та паном Янушем – один із провідних у повісті. З їхніми образами автор пов'язує зіткнення двох світоглядних концепцій народів, дві глибинні національні психології. Їхній антагонізм у площині особистих інтересів проектується на суспільно-політичну.

Письменник з образом Івана Чорноти пов'язує ідею боротьби, підводячи до думки про її безкінечність через невваженість, непродуманість рішень "вождя". А. Кашенко, заводячи героя в безвихідне становище, показує слабкість його характеру, що стає причиною самогубства. За версією автора, тільки смерть може врятувати людину від страждань. Наприкінці повісті відбувається зміна ракурсу зображення минулого з національно-історичного на релігійно-філософський. Спостерігаємо своєрідну "втечу" автора в людську душу як останній притулок небуденної особистості в невлаштованому світі. Історичне буття виявляється минулим, відносним, а, отже, неістотним, тоді як абсолютним смыслом наділяється сакральний час. Спогади про дружину навіяла на Івана Чорноту (ув'язненого бранця) місцина, на якій він спочивав по дорозі у Варшаву. Іван вирішує "здобути собі вічний спокій" у смерті. Такий характерний для романтизму фінал.

Кожен герой твору несе з волі письменника відповідне ідейно-концептуальне навантаження. А. Кашенко зумів індивідуалізувати характер героя, художньо його типізувати. Іван Чорнота, з одного боку, вольова, смілива, рішуча, морально й фізично сильна особистість; вірний у коханні, справжній воїн, розсудливий і справедливий, а з іншого – це людина зі своїми болями, переживаннями, розчаруваннями. Але, якщо Іван Богун зумів вижити після смерті дружини й продовжити боротьбу, то Іван Чорнота подається автором зболеним, замученим життям, у постійних пошуках смерті "на покривавлених окопах".

А. Кашенко виводить цілий ряд постатей запорожців, які уособлюють все козацтво. Разом із тим кожен герой індивідуалізований, відчутний як характер. Автор зображує козака як винятково мужнього, відважного, готового на самопожертву заради України, наділяє його незвичайною силою, хоробрістю.

У героїко-романтичному плані письменник розгортає сюжетну лінію Микити Галагана ("Під Корсунем"). Героїчний імпульс зумовлює самоутвердження, його бажання служити суспільству. Він, козак з діда й прадіда, за участь у повстанні під проводом Павлюка був виписаний із реєстру козаків і разом із тим позбувся й усіх козацьких прав. Проте не скорився долі. Долаючи перешкоди, він здійснює задумане. Як і в інших творах, у повісті "Під Корсунем" А. Кашенко багато уваги приділяє драмам серця персонажів. Микита закохується в Прісю Цимбалюківну. Однак щасливий плін сімейного життя порушено приїздом уланів. У душі М. Галагана наростає протест, який врешті-решт виливається в загострення конфлікту між Микитою та хорунжим Квіцінським, а згодом наступає й розв'язка, характерна для романтичного вирішення проблеми: чоловік, захищаючи честь дружини, вбиває шляхтича, а сам тікає до повстанців,

потім приєднується до Хмельницького. Заради порятунку рідного краю козак витримує катування розпеченим залізом і заводить ворогів у байрак, де й настигла їх смерть. Його рятує сила любові Прісі.

Сповненим спокути постає у творі реєстровий козак Данило Цимбалюк ("Під Корсунем"), який "...дуже сумував і каявся у помилках свого молодого життя; найбільше ж його мучило сумління за тим, що він зрадою згубив славного козацького ватажка й гетьмана запорозького Сулиму" [2, с. 8]. Коли Д. Цимбалюкові впала з очей полуда, він спокутує помилки: пропонує Б. Хмельницькому свою допомогу. Данило йде до драгунів-реєстровців, підмовляючи їх перейти на бік народу. Героїчний вчинок старого козака гідний наслідування: смерть в ім'я Батьківщини. Вивершуючи образ Данила Цимбалюка, А. Кашенко утверджує, що переконання людини, її життєва позиція, поєднання громадського й особистого навіть здатні впливати на хід історії. Таких персонажів зображує письменник у творах: вони діяльні, із ними пов'язуються найважливіші події в долі України. А. Кашенко поетизує проступки козаків, які свідчать про їхню безстрашність і здатність на величні подвиги, про їхнє вміння перебороти інстинкт самозбереження, піти на ризик, небезпеку, гідно зустріти смерть.

Метою романтичного пізнання особистості є проникнення в духовне середовище людини – представника загалу. Письменник загострює увагу на вираженні ненависті до ляхів, особливо в епізоді розправи вовгурівців із паном Янушем ("У запалі боротьби"). Авторська оцінка такої жорстокості виражена в зображенні ставлення оточуючих до неї, у якому наголошено, що ніщо безслідно не проходить, навіть, якщо подібні дії здійснюються заради добрих намірів (помста за зруйновану Україну, за смерть побратимів). У фіналі – смерть Вовгури від руки шляхтича Збручича в герці.

Мотив помсти за руйнацію України пов'язано із зображенням загонів Перебийноса, Кривоноса, які найбільшого жаху наганяли на ляхів.

Романтичні герої наявні й у повісті "Запорозьська слава" – Грицько Зачепа та Іван Шевчик. Мужністю, вправністю наділяє їх автор. Їх об'єднує спільне бажання – знищити ворога й визволити Україну з-під ярма. Проте боротьба набуває особистого відтінку, коли козаки вирушають у Крим, щоб знайти своїх коханих, котрі потрапили в полон під час набігу орди на Україну. "Подорож" сповнена небезпек і тривоги. Дізнавшись, що Санька обусурманилась, Грицько на терези долі ставить кохання й обов'язок. Він повинен за наказом кошового вбити кохану, як зрадницю. Однак цього "не зробить через те, що не має в світі такої сили, щоб примусила його встромити шаблю у те серце, яке він кохав і кохає ще й зараз. Але не може він і зрадником стати і не послухати наказу кошового" [1, с. 62]. Зачепа бачить один шлях до порятунку свого сумління: "вийнявши з халяви ножа, він встромив його собі у серце" [1, с. 62]. Романтичного пафосу сповнено образ Івана Шевчика, рятівника Січі. Для розкриття його сутності автор майстерно використовує прийом сну. "Втеча" Івана "у свій власний світ" (за І. Кантом) сприяла порятунку козаків. На відміну від Грицька, Івану вдається знайти милу, одружитися. Хиמרне переплетіння особистого й колективного – такий шлях боротьби й життя людини.

Добре знаючи історичний матеріал, спираючись на спогади, свій досвід і особисте сприйняття побаченого, А. Кашенко творить історичну повість "Зруйноване гніздо", у якій із повним розумінням трагізму події показує наслідки знищення Січі. Тема руйнації козацької вольниці відображена в історико-пригодницькій повісті В. Будзиновського "Пригоди запорозьких скитальців" (1927), де письменник відтворює картину поневірянь решток запорозьців на чужій землі. Але, якщо А. Кашенко зосереджує вагу на проблемах колишніх козаків у межах України, то В. Будзиновський оповідає про умови їх життя на чужій землі. Спільним для повістей є мотив пошуку "землі обітваної". З погляду А. Кашенка ліквідація Запорозької Січі, зумовлена, насамперед, соціальними чинниками, спричинила руйнацію людської долі. Розорено гніздо козацької вольності, зимівники трьох козацьких родин, понівечені врешті-решт і душі людей, які втратили все: маєтки, спокій та й саму волю. Чи змогла б людина, поласувавши волею, стати кріпаком, пікінером? Звичайно, ні. І це переконливо показує автор, виписуючи ряд козацьких образів, доводячи, що умови спонукають людину до відчайдушних вчинків, гартують її душу.

Образи Івана Балана, Демка Рогози в повісті "Зруйноване гніздо", на нашу думку, є узагальнюючими, їм притаманне почуття помсти, яке "жило" в кожному козакові, й тільки варто було зазіхнути на козацьку волю, як у душі наростав протест, який потім врешті-решт виливався у вчинок, що ніс за собою безрозсудність, стихійність. Таке вирішення проблеми характерне для романтичних героїв А. Кашенка (Марина отруєє хана ("Борці за правду"); Микита Галаган, захищаючи честь дружини, вбиває шляхтича Квіцінського ("Під Корсунем")). Проте письменник показує еволюцію характерів Івана, Демка: перерісши межі покірності, вони стають на шлях боротьби, який сповнений розуміння власної гідності. З образами Балана, Рогози в повісті "Зруйноване гніздо" А. Кашенко пов'язує проблему формування людини нової історичної епохи, яка стає уособленням непримиренності, стихійного протесту проти нових порядків. Моделюючи образи козаків, Івана, Демка, які проходять випробовування, шукаючи щастя на Задунайській Січі, письменник дає свою інтерпретацію події: із руйнуванням Січі виростає нова генерація, здатна до продовження справи батьків. Правда, змінюються форми й методи боротьби.

Уособленням козацької стійкості й непокори в повісті “Зруйноване гніздо” виступає запорожець Дмитро Балан, власник одного із зимівників. З його образом письменник пов’язує ідею незнищенності козацького духу. Романтичну схвильованість та піднесеність вносять у твір спогади козака та розповіді про козацьке лицарство та звитягу. Письменник майстерно проектує їх у внутрішній світ Балана, утверджуючи тим самим у його характері від природи дану схильність до філософського осмислення явищ історії свого народу, взаємозв’язку поколінь. Минуле постає крізь призму спогадів і сприяє зародженню протистояння між старим і новим світом. Дмитро Балан не підготовлений до зміни життєвих обставин, а тому, за версією автора, потрапляє в драматичні ситуації, які містять компонент трагедійності. Трагізм козака насамперед у тому, що він не готовий прийняти нові форми співіснування двох полярних укладів життя: спокійного посткозацького і кріпацького, сповненого невідомості. З одного боку, він виступає гостинним господарем, а з іншого, – неприйняття дій прикажчика штовхають його на рішучий крок протесту. У повісті вияви романтичного інтонування оповіді зазвичай супроводжують портретні мікрохарактеристики. Автор у сцені словесного поєдинку прикажчика й Балана зображує “велику постать сивоусого запорожця”, підкреслює його гордовитість, віковий дух героя. Портретна замальовка дається на фоні останніх хвилин життя козака. Його смерть інтерпретована як виклик ворогові й обставинам, в які потрапила його сім’я та й загалом уся країна. Створюючи образ Дмитра Балана, А. Кашенко наділяє його кращими рисами простого козацтва: мудрістю, силою духу, відвагою, волелюбністю.

Сенсом людського буття, досвідом, гостинністю сповнені дії й помисли героя повісті “Зруйноване гніздо” запорожця Глоби, курінного товариша Дмитра Балана. Відштовхуючись від життя-образу Глоби, прозаїк вдається до смислових асоціацій. Автор розглядає людське життя з позиції неперервності роду. Сцена сповіді Глоби побратимові відтворює його душевні переживання: звучить розпач за втраченим життям. Сам спосіб мислення Глоби сформований укладом козацького життя, який пов’язаний, перш за все, зі служінням батьківщині. Проте не розпачливо-трагічна безнадія звучить із уст козака, а слова його сповнені надії на пам’ять поколінь, яким він залишає наслідки своєї праці – сад. Автор розкриває взаємодію характеру й обставин, трансформуючи їх в реалії життя. Самоутвердження особистості мислиться А. Кашенком з позиції народної моралі.

У повісті “Зруйноване гніздо” привертає увагу й колоритний образ Петра Рогози, у якому поєднується лицарство й характерництво, відчайдушність, винахідливість, вірність законам побратимства. Наділений гіперболічними рисами, козак постає у творі величним, непереможним. З ним пов’язані фантастичні мотиви. Авторська характеристика героя – лаконічна, витримана в романтичному стилі. Далеко не головний це образ, але симпатію він викликає, особливо у сцені, коли “обморочив” городничого, надзвичайною вправністю, сміливістю, обізнаністю захоплює герой під час проходження порогів.

Поетизуючи героїчні дії козацтва, шляхетних і самовідданих Івана Богуна, Микиту Галагана, Данила Нечая, Івана Чорноту та інших козаків, письменник зумів створити багатобарвний, різнобічний, живий, повнокровний і в той же час зболений, трагічний образ козацької України, у якому сконденсував характерні особливості її багатовікової історії: жадання скинути ярмо поневолення, руйнівні дії національно безвідповідальних елементів, егоїстичні прагнення національних провідників до гетьманування, до влади, неспроможність сил об’єднатися в боротьбі проти чужоземних загарбників. Прозаїк зображує особистість, яка наділена рисами героїчного характеру, доля якої невіддільна від долі України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кашенко А. Запорозьська слава / Адріан Кашенко. – Полтава, 1912. – 63 с.
2. Кашенко А. Зруйноване гніздо : іст. повісті та оповідання / Адріан Кашенко; упоряд., авт. післямови та приміт. В. Беляєв. – К. : Дніпро, 1991. – 647 с.
3. Пінчук С. Володар дум юнацьких / Степан Пінчук // Кашенко А. Під Корсуном : історичні повісті. – К. : Молодь, 1992. – С. 3-21.
4. Юноша В. Белетрист-романтик (З приводу 60 літ народження і 35 літ літературної праці Адріана Кашенка) / Володимир Юноша // Книгар. – 1918. – Ч. 16. – Грудень. – С. 942-948.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ІСТОРІЇ РОМАННОГО ЖАНРУ

Король Л. П., аспірант

Запорізький національний університет

Стаття присвячена вивченню жанрових аспектів сучасного роману в контексті історико-літературних змін у поетиці жанру.

Ключові слова: роман, жанр, палітра роману, жанрові різновиди.

Король Л. П. НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ИСТОРИИ РОМАННОГО ЖАНРА / Запорожский национальный университет, Украина.

Статья посвящена изучению жанровых аспектов современного романа в контексте литературно-исторических изменений в поэтике жанра.

Ключевые слова: роман, жанр, палитра романа, жанровые разновидности.

Korol L. P. SOME ASPECT HISTORY GENRE-ROMANCE / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

Article is dedicated to a study of genre aspect contemporary romance in context historian literary changing in poetica genre.

Key words: romance, genre, palette of romance, genre-variety.

Роман – найпопулярніший жанр сучасної літератури, що є універсальним інструментом пізнання світу та фіксації всього нового – від політики і до філософських концепцій, від катаклізмів, що переслідують людство, і до найсучасніших тенденцій розвитку мови. Жанр роману – лідер продажів та улюбленець читачів. Це та літературознавча категорія, про яку нібито знає кожен пересічний читач, але над визначенням якої б'ється не одне покоління професійних теоретиків літератури. Будь-яка спроба дати визначення феномена роману врешті-решт закінчується нагромадженням літературознавчих кліше, які мало що пояснюють. На винятковій важливості вивчення роману з позицій як теорії, так і історії літератури наголошував М. Бахтін. За його концепцією, роман якнайкраще передає процес становлення дійсності: “Роман став головним героєм драми літературного розвитку нового часу саме тому, що він якнайкраще виражає тенденції становлення нового світу, адже це – єдиний жанр, породжений цим новим світом... Роман багато в чому випереджав і випереджає майбутній розвиток усієї літератури. Ось чому, досягаючи панівної позиції, він сприяє оновленню чи не всіх жанрів... Він втягує їх у свою орбіту саме тому, що ця орбіта збігається з основним напрямком розвитку всієї літератури” [1, с. 198]. Тому спеціальне вивчення особливостей романного жанру в ХХ ст. сприятиме кращому розумінню тенденцій розвитку української літератури в контексті світової культури, дослідженню механізму дії романних форм в означений період.

Для з'ясування інтегральних ознак роману та вивчення його специфіки на українському ґрунті необхідно усвідомити, що виокремлює роман з-поміж інших літературних утворень, простежити динаміку розвитку жанру й науки про нього та проаналізувати існуючі класифікації роману.

Феномен роману привертає і привертає увагу численних дослідників. Українське літературознавство нараховує сотні імен талановитих учених, що досліджували романну теорію та практику. Найвідоміші серед них — праці В. Агєсової, І. Білика, Г. В'язовського, В. Дончика, М. Жулинського, Р. Мовчан, М. Наснка, Л. Новиченка, С. Павличко, Л. Сеніка, Г. Сивокоця, Л. Гарнашинської, В. Фащенко, І. Франка, Ю. Шевельова, Г. Штоня та ін. Та, попри величезну кількість праць, роман усе ж залишається найзагадковішим жанровим утворенням серед нині існуючих, розкриття таємниць якого належить часу майбутньому. “Щодалі розвивається роман, то більше з'являється проблем його наукової інтерпретації, що зумовлено його відкритістю і неканонічністю. Інколи навіть висловлюються думки про те, що «жанрова визначеність роману – в його невизначеності” [2, с. 4].

Слід навести деякі з дефініцій жанру роману. “Літературознавча енциклопедія” у двох томах, автором-укладачем якої є Ю. Ковалів, пропонує класичне визначення: “великий за обсягом епічний твір, метанаратив, для якого характерне панорамне зображення дійсності, багатоплановість на фабульному та сюжетному рівнях розвитку конфліктних ліній, ускладнений хронотоп, поліфонічна, часто уповільнена розповідь” [8, с. 342]. І вже в наступному реченні йдеться про те, що термін “роман” не піддається однозначному трактуванню і вживається у різних значеннях, а отже, жодна з наведених ознак не є інтегральною. Більша ж частина енциклопедичної статті містить інформацію про класифікації та періодизації розвитку роману. Виявляється, що аналізований жанр постає сукупністю самозаперечних ознак, а не структурною цілісністю.

“Літературознавчий словник-довідник” за редакцією Р. Гром'яка пропонує каталог найхарактерніших ознак, що в читацькій рецепції складають традиційне уявлення про роман: “місткий за обсягом, складний за будовою, прозовий (рідше віршований) епічний твір, у якому широко охоплені життєві події, глибоко розкривається історія формування характерів багатьох персонажів. Головними структурними елементами